

Teadlaste petitsioon Balti riikide toetuseks 1991. a.

Pentti Virrankoski

Turu Ülikooli
soome ajaloo prof. emer.

Eesti, Läti ja Leedu rahva püüdlused iseseisvuse taastamiseks kulmineerusid 1990-ndate alguses ja viisid Nõukogude Liidu lagunedes lõpuks ka eduka tulemuseni. Üks sündmusrohke 1991. aasta episood oli teadlaste rahvusvaheline üleskutse Balti riikide iseseisvuse toetuseks. Algatus sündis detsembris 1990, pöördumisele kirjutas järgmisel kevadel alla ligi 900 teadlast 18 riigist ning 19. juunil 1991 anti see üle Nõukogude Liidu Ülemnõukogule.

Vahetult pärast seda kirjutati sellest pöördumisest Eesti, Rootsi ja Soome ajalehtedes, ent hiljem ei ole seda avalikult peaaegu üldse käsitletud, hoolimata sellest, et isikud, kes teavad pöördumisest kõige rohkem, on ajaloolased. Me pole sellest seigast kirjutanud ennekoike seetõttu, et oleme pidanud pöördumise tähtsust väheseks, ent kui kohtusin 2001. a. kevadel Soomes kahe eesti ajaloolasega ja juhtusin neile pöördumisest rääkima, siis nad arvasid, et oleme ilmaasjata oma pöördumise tähtsust alahinnanud. Nad juhtisid ka tähelepanu sellele, et kui pöördumise sünni juures olnud ise sellest ei kirjuta, siis hiljem on asju raske rekonstrueerida. Pealegi on pöördumisest põhjust rääkida, et tunnustada algatuse autorit.

Neist tähelepanu juhtimistest äratust saanuna pidasin sügisel 2001 nõu Rootsi eestlaste, professor Aleksander Loidi ja riigiteaduste doktori Rein Marandiga, kes pöördumise sünnile paljus kaasa aitasid.

Leppisime kokku, et ülevaade jääb minu kirjutada, sest üleskutsele saadi kõige rohkem allkirju Soomest ning minu valduses on asjasse puutuvaid tähtsaid dokumente. Lisamaterjali olen saanud Loidilt ja Marandilt ning soome professoritelt Kyösti Julkult ja Sune Jungarilt.

Kogu nõukogude võimu vältel Eestis, Lätis ja Leedus elavana püsinud rahvuslik vaim kasvas 1980-ndatel võimsateks demonstratsioonideks, mis näitasid aasta-aastalt üha selgemini, et Baltimaade rahvad pürgivad iseseisvuse taastamise poole. Tausaks oli muu hulgas see, et 1985. aastal sai Nõukogude Liidu etteotsa M. Gorbatšov, ning sellest alates suurendati märgatavalt sõnavabadust ja Stalini ajast pärit terror nõrgenes oluliselt. See lisas Baltimaade rahvastele julgust ja nende püüdlused täieliku suveräänsuse poole tugevnesid, kuni Leedu, Läti ja Eesti kuulutasid 1990. ja 1991. aastal välja oma iseseisvuse. Moskva nende riikide iseseisvust siiski ei tunnustanud ja konservatiivsed kommunistid püüdsid Baltimaid endiselt allutada. Gorbatšov soostus lõpuks neid riike toetama, ent Nõukogude sõjaväelased korraldasid ööl vastu 13. jaanuari 1991 verise vägivaldaakti Vilniuses ja sama kuu 20. päeval Riias.

Balti riikide arengutele pöörati eriti palju tähelepanu Rootsis ja Soomes. Uppsala ülikooli humanitaarteaduskond tegi kohe Vilniuse veresauna järel president Gorbatšovi adresseeritud avalduse, milles Nõuko-

gude sõjaväelaste brutaalne, õigust ja demokraatiat rikkuv käitumine mõisteti jõulises sõnastuses hukka. Mõni päev pärast Riia vägivallaakte koostati Rootsi üli- ja kõrgkoolide rektorite konverentsil üleskutse, mis anti üle Nõukogude valitsusele. Selles tõdeti, et Baltikumi sündmused rikuvad neis riikides tegutsevate kõrgkoolide uurimis- ja õppevabadust.

Mõnevõrra varem oli Soomes sündinud algatus, mis viiski teadlaste rahvusvahelise üleskutse sünnini. Ettevõtmise idanemine just Soomes tulenes peamiselt asjaolust, et Soomes on palju tuttava vennasmaa – Eesti – siiraid sõpru. Mitmed neist olid osalenud 1920.–30-ndail Soome ja Eesti üliõpilaste kultuurikoostöös, ning see jätkus pärast Teist maailmasõda sel teel, et soome üliõpilasosakonnad olid kokkupuutes Rootsis tegutsevate eesti üliõpilasorganisatsioonidega. Siinsete ridade autor dirigeeris 1950-ndate algul Etelä-Pohjala osakonna peol laulu rapiiriga, mille osakond oli saanud kingiks Eesti Üliõpilaste Seltsilt, ning kohtus Helsingis mitmete Rootsi eestlastega.

Kaastunne Balti rahvaste suhtes oli Soomes niigi üldine, sest siin teati hästi, et Eest, Läti ja Leedu olid 1940. aastal ühendatud Nõukogude Liiduga vägivaldselt, toetudes Hitleri ja Stalini vahel 1939. a. suvel tehtud huvipiiride ärajagamisele. Seesama jagamine viis ka selleni, et Stalin alustas 1939. aastal sõda Soome vastu. Teadsime palju ka Balti riikides korraldatud terrori kohta. Soomes oli muuseas 1958. aastal avaldatud Ants Orase teos “Baltic Eclipse” pealkirja all “Viron kohtalonvuodet” (Eesti saatuseaastad).

Ajal, mil Balti riikides peeti 1980-ndaist alates rahumeelset, ent kangelaslikku võitlust oma iseseisvuse taastamiseks, suhtus Soome riigivõim, mida kõige kõrgemal tasemel esindas Mauno Koivisto, kes oli olnud president alates aastast 1982, asja äärmiselt ettevaatlikult. Koivisto ütlused viitavad sellele, et ta käsitas Balti küsimust ainult Soome julgeoleku seisukohalt ja kartis, et pisimgi Balti riikide suhtes kaasa tundev seisukohavõtt võiks saatuslikul moel nõrgendada Soome suhteid Nõukogude

Liiduga. Koivisto arvates olid Balti riigid vältinud läbirääkimisi Moskvaga ja ta juhtis tähelepanu asjaolule, et Soome oli Balti riikide kuulumist Nõukogude Liitu *de facto* tunnustanud. Teiselt poolt olid Soome, Rootsi, Norra ja Taani peaminister pöördunud juba 13.01.1991 Nõukogude Liidu valitsuse poole ja palunud, et see loobuks vägivallast Baltimaades. Juba Soome ühinemine pöördumisega näitab, et president Koivisto oli oma seisukohta märgatavalt muutnud.

Riigivõimu jahe suhtumine Balti rahvastesse tegi murelikuks nende soome sõbrad, ja näiteks Turu Ülikoolis võis juba 1982. aastal tõdeda, et neid on palju. Selle ülikooli õpetajate ja uurijate poolt teaduskirjanduse kogumine kingituseks Tartu ülikoolile tema 350 aasta juubelitähtpäevaks oli toona eriti tulemuslik. Turu Ülikooli ja Åbo Akademi ajaloolastel olid omakorda olnud juba 1970. aastast peale lähedased suhted oma Eestis tegutsevate ametivendadega, ning tuli tõdeda, et mitmedki olid suured eesti patrioodid.

Balti rahvaste toetuseks tehtud pöördumise eeskujuks oli “Pro Finlandia”-nimeline petitsioon, millele koguti allkirju 1899. aastal, kui vene imperialistid püüdsid autonoomse Soome asendit keisririigi piires nõrgendada. Pöördumisele, mille organiseerisid välismaail elavad soome teadlased ja kunstnikud, saadi allkiri rohkem kui tuhandelt rahvusvaheliselt tuntud teadlaselt ja kunstnikult ning ka poliitikas tegevalt isikutelt. Kõrgealine delegatsioon viis petitsiooni Peterburi. Nikolai II ei soostunud seda vastu võtma, kuid pöördumist kajastati palju Euroopa avalikkuses. Soomlasi julgustas see väga palju ning “kultuuripetitsiooni” pole unustatud.

Algatuse Balti riikide toetuseks samasuguse pöördumise organiseerimiseks tegi Eesti ustav sõber professor Pentti Airas (1916–1993) Turust, ajaloolane ja endine Turu Ülikooli dotsent. Ta oli kuulunud Akadeemilisse Karjala Seltsi, mis 1920–30-ndail lõi tihedad suhted eesti üliõpilastega. Olles pidanud nõu Oulu ülikooli üldajaloo professori Kyösti Julkuga, koostas Airas kava, mille järgi tehti pöördumine põhijoontes ka

teoks. Airas kirjutas kavatsusest 22. detsembril 1990 Uppsalasse doktor Rein Marandile, kellega tal oli õnnestunud diplomeeritud inseneri Urho Valtakari abil ühendusse astuda. Ka Valtakari oli olnud AKS-i liige. Airase kiri Marandile on ära toodud lisas 1.

Doktor Marandi rääkis algatusest Stockholmi Ülikooli Balti Uurimiskeskuse juhatajale professor Aleksander Loidile, kes kiitis ettevõtmise heaks ja hakkas tegema ettevalmistusi pöördumise kokkusaamiseks. 14. jaanuaril 1991 kirjutas ta algatusest oma sõbrale, Turu Ülikooli soome ajaloo professorile Pentti Virrankoskile. Professor Airas, kelle kehv tervislik seisukord takistas tal asja praktilises pooles osalemast, oli mind juba varem palunud hoolt kanda pöördumise käekäigu eest Turus. Airas oli teadlik minu sidemetest Eestiga ja soojadest tunnetest sõsarmaa suhtes. Kui kuulsin, et professor Loit ja Balti Uurimiskeskus on pöördumise organiseerimisega liitunud, mõistsin asja olevat kindlal alusel.

Pidasin ka igapidi õigustatuks, et lääne-riikide teadlased pöördusid Balti riikides vägivalla ja kolonialismi lõpetamise ning nende iseseisvuse tunnustamise ettepanekuga Nõukogude valitsuse poole. President Koivisto muret Soome poliitilise asendiga seoses ei pidanud ma põhjendatuks, sest Nõukogude valitsuse positsioon oli ilmselgelt nõrk ning ma uskusin Balti rahvaste julgusesse ja otsustavusse. Soomes oldi piisavalt kogetud, kui suurt kahju olid rahvusvahelises poliitikas tekitanud egoism ja hoolimatus, ning soomlastel polnud seesuguseks hoiakuks mu meelest õigust.

Professor Loidi 14. jaanuari kirjale oli lisatud kaks tekstiettepanekut, mille doktor Marandi oli Loidi kaasaaitamisel koostanud: ettepanek isikuile, kellelt sooviti pöördumisele allkirja, ja pöördumise tegelik tekst. Loit oli saatnud need lisad ka professor Airasele. Esimene mainitud tekstidest oli saanud niiviisi oma lõpliku kuju, selle eestikeelset varianti näeme lisas 2. Seal on näha ka allakirjutanud – kaks Rootsi eestlast ja lätlastest dotsent Baiba Kangeris ning kolm soome ajaloolast.

Pöördumise teksti pidas Airas liiga pikaks ning tema palvel lühendasin teksti üheleheküljeliseks. Nii sündinud ettepanek, mille 16. jaanuaril saatsin Loidile Stockholmi, oli toonilt endisest teravam, aga kui põhjendasin seda minu poolt pakutud sõnastuse selgusega, siis kiideti see pöördumise lõpliku tekstina heaks. Helsingis pidasid mõned seda pöördumist liiga teravaks, aga tegelikult on seal selgelt nimetatud vaid ajaloolisi tõsiasju ja neist johtuvaid loogilisi järeldusi. Me ei saanud midagi parata, et tõe näitas Nõukogude Liidu poliitikat ebasoodsas valguses. Pöördumise eestikeelne tekst on lisas 3.

Professor Pekka Suvanto Helsingist, kellega olime pidanud ühendust, juhtis seejärel tähelepanu ka sellele, et pöördumisele tuleks allkirjad hankida rahvusvaheliselt väga tuntud teadlastelt, hakatuseks Rootsist. See oleks küll lisanud pöördumisele kaalukust, ent professor Loit arvas, et meie vahenditest selliseks tegutsemisvormiks ei piisa: pöördumisalgatus tuleks teostada väheste organiseerimistööga ja võimalikult kiiresti. Asja üle järele mõelnud, ühinesin Loidi seisukohaga – aega ei tohtinud kaotada.

Palvekiri allkirjade saamiseks ja pöördumise tekst tõlgiti eesti, rootsi (filosoofiadoktor Kari Tarkiainen Rootsi Riigiarhiivist) ja kuude maailmakeelde. Turust saime tõlked prantsuse ja itaalia keelde (professor Lauri Lindgren ja dotsent Luigi de Anna), ning dotsent Olavi Fält tõlkis Oulus pöördumise kaht jaapani uurijat kaasates jaapani keelde. Stockholmist saadi tõlked lisaks vene, inglise ja saksa keelde.

Allkirjade kogumine pöördumisele algas märtsis 1991. Oulu Ülikoolis ja Lapi Ülikoolis Rovaniemil organiseeris seda ajaloo-professor Kyösti Julku, kes sai suurepärase tulemuse – kokku 60 allkirja. Pöördumisele kirjutasid alla ka Oulu piiskop ja õigeusu metropoliit. Åbo Akademis korraldas minu palvel kogumist ajaloo-professor Sune Jungar ning pöördumisele saadi sealt 108 nime – suhteliselt hulga rohkem kui ühestki teisest ülikoolist. Pöördumisele kirjutasid kõhklemata alla ka Åbo Akademi kantsler ja professor, hilisem akadeemik Nils Erik Enkvist,

ja rektor, professor Bengt Stenlund.

Professor Jungari tööd hõlbusas Soome suurima rootsikeelse ajalehe Hufvudstadsbladet'i hoiak: soe suhtumine Balti rahvasse ja Nõukogude sõdurite tegevuse karm hukkamõist. Jungar ise oli andnud sellele samale lehele 3. veebruaril esinduslikule kohale paigutatud intervjuu, milles ta mõõndusteta toetas Baltimaade iseseisvuspürgimusi, kritiseeris Soome valitsuse jahedat hoiakut ja mainis ka kavatsetavat teadlaste pöördumist. Helsingi Ülikooli meditsiinilise geneetika professor, hilisem akadeemik Albert de la Chapelle innustas 7. veebruari Hufvudstadsbladet'is ilmunud artiklis soome teadlasi tegutsema Balti riikide toetuseks; de la Chapelle tegi seda omal algatusel, pöördumiskavatsust tundmata.

Need Tampere ja Jyväskylä professorid, kellele pöördumisplaanidest kirjutasin, paludes neid hakata asja eestvedajaks oma ülikoolis, minu kirjale ei vastanud. Niisuguse üllatava suhtumise põhjus oli kindlasti seesama ettevaatlikkus, mille oli tõenäoliselt omaks võtnud president Koivisto. Joensuu ülikoolist lubati vahendajat, aga mingil põhjusel sealt allkirju siiski ei saadud. Helsingiski oli pöördumisel minu mõistmist mööda innukas eestvedaja, aga nähtavasti olin asjast valesti aru saanud, sest Soome pealinnast saadi vaid mõni allkiri. Balti riikide sõpru oli Helsingi Ülikoolis ja muudes kõrgkoolides kindlasti palju, aga väga vähesed said pöördumisest teada. Sune Jungari palvel hankis skulptor Carl-Gustaf Lilius hulga allkirju oma Helsingi tuttavatelt, aga ka mõnedelt tuntud kunstnikelt.

Turus hankisin 22. märtsiks eestvedajad ülikooli erinevais teaduskondades ja Turu Kaubanduskõrgkoolis. Humanitaarteaduskonna professorid Jussi T. Lappalainen ja Kalevi Wiik korraldasid asju suurepäraselt, niisamuti dotsent Timo Soikkanen sotsiaalteaduskonnas. Arstiteaduskonna kateedrites organiseeris professor Heikki Lang tegutsema tarmukad kogujad. Odontoloogia kateedris korraldas seda minu palvel kateedrijuhataja professor Keijo Paunio, hilisem Turu Ülikooli rektor ja kantsler. Kui olin telefonis asja maininud, lubas Paunio hetkegi

mõtlemata allkirjade kogumise oma kateedris ära korraldada, kuigi polnud näinud pöördumise tekstigi. Selle eesmärgist piisas tal-
le täiesti.

Laiemalt tegevusväljalt kuulsin ka teistsuguseid hääli. Allkirjast keeldumist põhjendati kas ausalt hirmuga venelaste ees või diplomaatiliselt Soome huvidele viidates. Sellega kaasnes mõnikord ka sügavast poliitilisest tarkusest kerkinud üleolekutunne ning ükskord vallandas minu ohtlik julgus ka hüsteerilise etteheitetulva. Mõned keeldudajad olid raskete vastuolude küüsis, kui kaastunne Balti rahvastele pidi murenema mõtte ees, et riigiametnik peab austama vabariigi presidendi välispoliitilist joont. Turu Ülikooli kogusaak oli siiski üsna hea: 123 allkirja, absoluutarvudes suurim hulk ühest ülikoolist.

Samasugustest kogemustest on rääkinud professor Kyösti Julku, kelle kogumistöö Oulu Ülikoolis õnnestus eriti hästi tänu assistentidele ja nooremuurijatele. Paljud neist mainisid oma suurt rõõmu, et said midagi teha Balti rahvaste heaks. Küllaltki mitmed professorid aga keeldusid allkirjast samasuguste põhjendustega kui Turuski.

12. aprillil 1991 saime oma tööga Turu Ülikoolis valmis ning ma saatsin pöördumise blanketid Stockholmi. Ka Julku ja Jungar tegid seda umbes samal ajal ning Helsingistki saadi paarkümmend allkirja. Kui oleksime aimanud, et Balti-uuringute Keskus pidi nimele kogumist jätkama veel kaks kuud, sest välismaalt saadeti pöördumisblankette tagasi aeglaselt, oleksime Soomes asja ajanud tõhusamalt.

Aga ka niiviisi saadi Soomest 323 allkirja, 37% kõigist allkirjadest, seega palju rohkem kui ühestki teisest riigist. Turu ülikoolide osa oli 239 allkirja, kui võtta arvesse ka kaubanduskõrgkooli panus. Kui nägin pöördumise lõpptulemust, siis tõdesin, et kui Soomest oleksime saanud 700–800 allkirja, mis oli täiesti tõenäoline, oleks pöördumine omandanud liigagi soomeliku värvingu; nüüd on ta aga ilmselgelt rahvusvaheline. Teisalt oleks pöördumine ilma Soome panuseta jäänud aga nõrgukeseks.

Balti-uuringute Keskus korraldas allkirjade kogumist arvukais Euroopa riikides, aga ka Ameerika Ühendriikides, Kanadas ja Jaapanis. Rootsist liitus pöördumise kava ülikoolirahva eelmainitud avaldustega ning edenes seetõttu hästi, aga et sooviti tegutseda kiirelt, siis piiras see allkirjade hulka. Tulemus oli siiski Stockholmi ja Uppsala ülikoolides hea ning suhteliselt võttes ka Umeås. Rootsist saadi arvult teine hulk allkirju, ühtekokku 228 ehk 26%.

Kaugemates riikides tuli allkirjade kogumist pöördumisele korraldada kirjavahetuse teel. Selle eest kandsid hoolt Balti Uurimiskeskuses professor Aleksander Loit, dotsent Baiba Kangeris ja vastutav sekretär Koidu Nerep. Uurimiskeskusel oli teada mitusada Balti küsimusega kursis teadlast kogu Euroopas ja teistelgi kontinentidel, sest Balti Uurimiskeskus oli aastatel 1970–90 korraldanud viisteist Baltimaid puudutavat konverentsi ja sümpoosiumit. Neist oli 1980-ndail osa võtnud enamasti üle saja teadlase. Just neist püüti pöördumisele toetajaid leida ning paljud võtsidki ettepaneku meelsasti vastu. Mõned neist olid ka Balti pagulased, kes tahtsid isamaad aidata, ent pöördumisele allkirja neilt põhimõtteliselt ei palutud. Balti Uurimiskeskuse poolne osalemispalve saksakeelne versioon on lisas 4.

Sel moel koguti veel 327 allkirja kuueistkümnest riigist. Peale Soome ja Rootsi oli hea tulemus ka Saksamaal, kus ajaloolisel põhjusel tunti Balti küsimust hästi: 120 allkirja ehk 14% üldarvust. Hulk nimesid saadi ka Ühendriikidest (54), Itaaliast (52), Inglismaalt (33) ja Prantsusmaalt (29) ning üksikuid allkirju Norrast, Taanist, Hollandist, Belgiast, Austriast, Poolast, Tšehhoslovakiast, Hispaaniast, Iisraelist, Kanadast ja Jaapanist. Rootsi ja Soome ülikoolides tegutsevad välisõppejõud ja -uurijad, kes pöördumisele alla kirjutasid, on Rootsi ja Soome nimekirjades, mitte nende kodumaa teadlaste hulgas. Et allkirjade kogumisel oli suuri praktilisi raskusi ja tulemused on osalt juhuslikud, siis ei tõesta allkirjade arv mingilt maalt, et vastav kaastunne Balti rahvastes suhtes vastaks allkirjade jaotumusele.

Allkirja andnute hulgas on professor Loidi arvestuste järgi 373 ülikoolide ja kõrgkoolide professorit, paljud neist rahvusvaheliselt tuntud teadlased; ülejäänud on esmajoones ülikoolide nooremõppejõud ja mitmesuguste erialade teadlased. Pöördumises on esindatud 95 ülikooli ja uurimisasetust. Ühtekokku tõestab pöördumine, et Balti riikide iseseisvuse taastamise pürgimus leidis rahvusvahelises teadlaskonnas üleüldist sooja toetust. Eks seesugune toetus oligi selgesti ja avameelselt püstitatud pöördumise eesmärk. Mitmed allakirjutanud rääkisid, et nad on õnnelikud, saades väljendada oma seisukohta. Peale teadlaste kirjutasid pöördumisele alla ka mõned teised vaimukultuuri esindajad. Üks pöördumise blankette allkirjadega on ära toodud lisas 5.

Professor Airas oli teinud ettepaneku, et pöördumine antakse üle Nõukogude Liidu Pariisi või Londoni suursaatkonnale, sest selle viimine Moskvasse võiks olla raske. Professor Loit võttis siiski 1991. a. maikuu algul ühendust Eesti peaministri Edgar Savisaarega ja Tallinnas otsustati, et pöördumine toimetatakse Moskvasse Nõukogude Liidu Ülemnõukokku. Eesti valitsus uskus, et ta saab selle asja ära korraldada. Kevadel hiljem lepitati kokku, et kui võimalik, siis pöördumise viivad kohale Loit ja Virrankoski.

Loit helistas selle kohta mulle juunis 1991, nii et ma hakkasin tegutsema, et hankida viisat, aga asi ei paistnud Nõukogude Liidu konsulaadis Turus kuigi kiiresti edenevat. Kui Loit teatas sellest Tallinnasse, siis Eesti peaministri pressisekretär Juhan Hindov helistas minule ja palus, et hangiksin viisa Helsingi peakonsulaadist. Eesti valitsus pidavat asja ära korraldama. Minu sõit Helsingisse läks siiski raisku, sest viisasaba oli väga pikk ja konsulaadi väravad suleti üsna varakult. Olukorra üle järele mõelnud, naasin Turusse, ja härra Hindov, kes oli mind koos mu sõbra doktor Jüri Kivimäega oodanud Tallinna sadamas, helistaski uuesti. Nüüd soovitas ta mul küsida Nõukogude Liidu saatkonnast saatkonnakõunik Johannes Johansonit, kes esindas ka

Eesti valitsust. Kohtusin härra Johansoniga 18. juuni hommikul ning õhtupoolikuks töi ta viisa Helsingi sadamasse. Kui ta oli ettevaatlikult uudistanud, mis ülesanne mul on, selgitasin seda mõne sõnaga. Saatkonnabüroonik surus mul tugevasti kätt: “Õnne teele!”

Tallinna sadamas kohtusin härra Hindoviga. Olin sügavalt liigutatud, kui nägin Toompeal sinimustvalget lippu, nii lossi lipuvardas kui ka Pika Hermannii tipus. Mulle näidati valitsuse ja parlamendi istungisaale. Peaminister Savisaarega ma ei kohtunud, sest Eestis oli äge valitsuskriis, mis hõivas ta aja, aga sain kuulda, et peaminister pidavat pöördumist väga tähtsaks.

Härra Hindov kostitas lõunasöögiga restoranis Du Nord, kus kohtasin ka oma reisikaaslast Aleksander Loiti. Mulle meenus kohe, kuidas Ilmar Talve romaani “Juhansoni reisid” peategelase isa, kingsepp Juhan Juhanson sõi Tallinnas käies alati Du Nordis ja sõi väga palju. Õhtul asusime mina ja Loit rongisõidule Moskvasse. Kui sinna kohale jõudsime, oli meil raudteejaamas vastas eesti alalise esinduse ametnik, ning 19. juuni õhtupoolikul viis esinduse juhataja Jüri Kahn meid Kalinini prospektile kohtuma Ülemnõukogu väliskomisjoni peasekretäri Viktor Ivanovitš Mironenkoga. Too võttis meid sõbralikult vastu. Kui ta oli pöördumise läbi lugenud, selgitasime inglise keeles selle sünnilugu, ning mina juhtisin tähelepanu sellele, kui tähtsaks peetakse Balti küsimuse rahumeelset ja positiivset lahendamist just nimelt Soomes ja Rootsis. Härra Mironenko mainis Balti küsimuse raskust, ent lubas pöördumise Ülemnõukogule edasi anda. Meie ukrainlasest võõrustajale oli pöördumine võib-olla isiklikult vägagi arusaadav.

19. juuni õhtul asusime tagasiteele Tallinna, õnnelikud, et keeruline ja raske asi oli saanud Eesti valitsuse sihiteadliku tegutsemise kaasabil lõplikult teoks. Tallinnas kostitas valitsus meid veel lõunasöögiga ning pressisekretär Hindovi sõbralike sõnade saatel astusin õhtul Soome laevale.

Eestis avaldas ajaleht Rahva Hää 21. juunil BNS-i lühiuudise pealkirjaga “NL Ülemnõukogule anti üle maailma kõrgkoolide

õppejõudude pöördumine Baltimaade toetuseks”. Doktor Rein Marandi kirjutas pöördumisest Rootsis ilmuvas Eesti Päevalehes, mis avaldas ülevaate 5. juulil. Kuidas informeeriti pöördumisest Lätit ja Leedut, on mulle teadmata, ent küllap hoolitses BNS sellegi eest. Minul olevate andmete järgi ei kajastanud ajakirjandus pöördumist palju, sest poliitiline olukord oli väga pingeline.

Soomes saatsin ülevaate pöördumise kohta Helsingin Sanomatele, Hufvudstadsbladetile ja Suomen Tietotoimistole. Esimesena mainitu avaldas 25. juunil lühiuudise, Hufvudstadsbladet palju mahukama kirjelduse pealkirja all “Niohundra vetenskapsmän vädjar för Baltikum” (“Üheksasada teadlast avaldavad toetust Balti riikidele”), ning pöördumist mainiti ka Yleisradio uudistes. Turun Sanomate esindaja võttis minult intervjuu ja 26. juuni lehes oli meie ettevõtmisest juttu neljaveerulises loos. Riigivõim mind sellisest avalikustamisest hoolimata Balti asjadesse sekkumise eest ei karistanud ja ka Soome rahvusvaheline asend ei lõõnud kõikumata.

Turus andsin aru professor Pentti Airasele pöördumise ja Moskva-reisi kohta. Kui Balti rahvaste iseseisvus augustis 1991 taastati, helistasin talle veel ja väljendasin oma sügavat austust selle eest, et ta oli õigel ajal teinud õilsa ja laia poolehoidu leidnud algatuse nende rahvaste toetuseks. Airas oli oma haigusest hoolimata õnnelik, et talle armas eesti rahvas oli taastanud iseseisvuse.

Teadlaste pöördumise reaalsel mõju on raske hinnata, ent olen ikkagi veel arvamusel, et see oli väike. Pöördumine ei saanud Balti rahvaid tähelepanuväärselt julgustada, sest neil oli julgust niigi piisavalt ning pöördumise olemasolu jõudis vaid üksikute inimeste teadvusse. Vaevalt et see mõjutas ka Nõukogude valitsust, kellele ulatuslik sümpaatia Balti rahvaste suhtes oli igati teada; teadlaste pöördumine vaid näitas seda oma auväärsel moel. Teisalt, välismaine kaastunne ei aidanud Soomet Talvesõjas 1939–1940 kuigivõrd ning ka Balti rahvaste vabanemine ei sõltunud sellest asjaolust, vaid rahvaste endi otsusekindlusest ja Nõukogude Liidu konservatiivide lüüasaamisest suvel

1991. Siiski on põhjust meenutada, et nii teadlaste pöördumise soomlasest algataja kui ka allakirjutanud kolmelt kontinendilt uskusi 1991. a. kevadel väikeste Balti rahvaste jõudu ja julgusesse ning ei pidanud oma usus pettuma.

Allikad

Palju pöördumist puudutavaid materjale, muu hulgas koopiaid kõigist allkirjadest on Stockholmi Ülikooli instituudi *Centrum för baltiska studier* arhiivis. Artikli autori valduses on dokumente ja koopiaid P. Airase, A. Loidi, R. Marandi, K. Julku ja P. Virrankoski kirjadest, koopia A. Loidi ülevaatest pöördumise kohta aastast 2001 ning ajaleheväljalõikeid. Neid dokumente ja ka Turu Ülikoolist saadud allkirju säilitatakse Turu Ülikooli raamatukogus säilikuna, mille nimi on “Baltian adressia koskevia asiakirjoja” (Balti pöördumist puudutavad dokumendid). Siinse kirjutaja päevikud ja mõned isiklikud märkmed aastast 1991 on esialgu autori valduses.

Tõlkinud A. L.

■ Lisa 1

Kuusisto 22.12.90

Härra doktor Marandi!

Juhuks, kui dipl. ins. Urho Valtakaril ei ole õnnestunud Teid telefoni otsa saada, kirjutan meie asjast paberil. Soomes on liikvele läinud ettevõtmine, mille algusjuured on sajandi alguses. Siis koostasid Euroopa teadlased pöördumise keisrile ja nõudsid Soome seisundi tunnustamist. Siinkandis on nüüd eriti positiivselt suhtutud mõttesse, et Euroopa teadlastelt kogutaks allkirju pöördumisele Balti riikide asjus. On seega arvatud, et Rootsis elavad või üleüldse välismaal olevad baltlased võiksid tegutseda ühenduslülina. Nad peaksid moodustama väikese töörühma, mis oleks tegevuse keskmeks. See keskus peaks koostama lühikese lööva teksti, trükkima pöördumise blanketid ja tõlkima teksti vene, inglise ja prantsuse keelde. Soomest on juba helistatud Euroopa ülikoolirahvale, sest asja on peetud kiireks ning on tahetud rajada aluspõhja pöördumise vastuvõtuks.

Pöördumise sõnastus peaks olema selline, et allkirju võiks saada kõikjalt Euroopast. Peaks vist lähtuma sellest, et tänapäeva rahvusvahelises olukorras on võimatu kiita heaks seesugust iseseisvate Euroopa riikide vallutamist, nagu Nõukogu Liit pani Stalini juhtimisel toime Baltikumis. Need riigid on oma kultuuritasemelt ja õigustraditsioonidelt Nõukogude Liidu muude osade suhtes nii võõrad, et nad kogevad oma alistamist kui ränka diskrimineerimist ja orjastamist. Pöördumised võiks jaotada niiviisi, et töörühmale saadetakse ülikoolidest aadresse, kuhu ja kui palju võiks saata pöördumise blankette. Hulka ei võetaks praeguseid Baltimaade teadustegelasi. Kuigi oleme asjaga veidi hiljaks jäänud, võib NL välisministri tagasiastumine anda meile lisaaega. – Esmaülesanne on nüüd seega töörühma moodustamine. – Kirjutan Teile sellest hoolimata, et tean Teie ajanappust. See tuleneb ka meie vahelise tutvuse vähesusest. —

Austavalt prof. Pentti Airas

■ Lisa 2

EESTI, LÄTI JA LEEDU EEST!

Kui Vene impeeriumi isevalitseja möödunud sajandi lõpul oli valmis jalge alla tallama autonoomse Soome Vürstiriigi põhilisi konstitutsioonilisi õigusi, tekitas see Euroopa haritlaskonnas suure protestilaine. Petitsioonile Soome toetuseks kirjutasi alla enam kui tuhat juhtivat kultuuritegelast (nende hulgas É. Zola, A. France, H. Spencer, Th. Momsen, H. Ibsen, B. Björnson, F. Nansen jt.). Allakirjutanuid oli 12 Euroopa riigist. Kuigi tsaar Nikolai II ülbelt keeldus petitsiooni vastu võtmast, oli sellel kampanial suur moraalne tähtsus. Nüüd, saja aastat möödudes on taas kerkinud vajadus samasuguse aktsiooni läbiviimiseks, seekord kolme väikese Balti riigi toetuseks.

Kutsume Teid üles ühinema käesoleva Nõukogude Liidu parlamendile ja valitsusele adresseeritud pöördumisega. Palume Teid tutvustada seda ka oma sõpradele ja kutsuda neidki

selles ürituses osalema. Mida enam tuntud inimesi annab sellele pöördumisele oma allkirja, seda suurem on ta mõju.

Pentti Virrankoski Professor Turu Ülikool	Aleksander Loit professor Stockholmi Ülikooli Balti Uurimiskeskus
---	--

Sune Jungar Professor Turu Akadeemia	Baiba Kangeris dotsent Stockholmi Ülikooli Balti Uurimiskeskus
--	---

Seppo Zetterberg Dotsent Helsingi Ülikool	Rein Marandi politoloogiadoktor Stockholmi Ülikooli Balti Uurimiskeskus
---	--

■ Lisa 3

NÕUKOGUDE LIIDU PARLAMENDILE JA VALITSUSELE

Meie, allakirjutanud, olles sügavalt vapustatud Balti riikides valitsevast õigusetust olukorrast ja seal hiljuti asetleidnud vägivallaaktidest, pöördume Nõukogude Liidu juhtkonna poole. 1918. aastal saavutasid aastatuhandeid Läänemere kallastel elanud eesti, läti ja leedu väikerahvad oma riikliku iseseisvuse. 1940. aastal annekteeriti need kolm riiki, Rahvasteliidu täieõiguslikku liiget, Hitleri ja Stalini sobingu tulemusena. See toimus Balti riikide tahet vastaselt, neid ei saa kuidagi pidada vastutavaks oma iseseisvuse kaotamise eest.

Nõukogude anneksioon on toonud Baltikumi rahvastele ränki katsumusi. Põlisrahvaste elujõudu on nõrgestanud mõrvade ja küüditamiste ning sunniviisilise emigratsiooniga, neid on tabanud hävitav koloniaalne majanduspoliitika, vastutustundetu ekspluateerimise läbi on hävitatud nende loodusressursse. Kõige muu kõrval on Balti riikidel tulnud taluda neile keelisel, kultuuriliselt ja ajalooliselt võõra elanikkonna massilist sisserännet, kellele on võõras Baltikumi rahvaste vabaduspüüd.

Ei ole ime, et selle halastamatu rõhumise all tunnevad Baltikumi rahvad end seisvat rahvusliku huku äärel. Eesti, Läti ja Leedu rahvaste ainus pääsemislootus on neilt röövitud iseseis-

vuse taastamine. Viimaste aastate jooksul on Baltikumi rahvad rohkemal massimeeleavaldustel näidanud, et see on nende ainus siht. Demokraatlikult valitud parlamendid on toetanud iseseisvuse õiguslikku järjepidevust. Vastuseks sellele on olnud aga jätkuv rõhumine, vägivald ja verevalamine. Nende tegude heastamise asemel on Nõukogude Liidu juhtkond püüdnud õigustada oma sõdurite tegevust.

Euroopas on tavaks lahendada rahvastevahelisi konflikte läbirääkimistelaua taga. Selles valguses paistavad vägivaldaaktid Baltikumis ilmse sammuna möödanikku. Nõukogude Liidul on ammu aeg aru saada oma tegevuse ekslikkusest. Nõukogude Liidu poolt korduvalt propageeritud kolonialismi ja militarismi taunivad loosungid on aeg lõpuks ometi ellu viia. Seetõttu pöördume meie, allakirjutanud, Nõukogude Liidu poole üleskutsega viivitamatult lõpetada oma agressioon Baltikumi rahvaste vastu ja alustada Eesti, Läti ja Leedu rahvaste demokraatlikult valitud esindajatega läbirääkimisi, saavutamaks nende iseseisvuse taastamine de facto. Suhted Nõukogude Liiduga peaksid olema ülesehitatud vastastikusele usaldusele ja põhinema rahvusvahelisel õigusel

■ Lisa 4

UNIVERSITY OF STOCKHOLM
Centre for Baltic Studies

März 1991

Ich möchte Sie um Ihre freundliche Mithilfe bei der Sammlung von Unterschriften für den hier beigelegten Appell bitten.

Sollten Sie noch mehr Kopien dieses Appelles benötigen, so seien Sie bitte so nett, und vervielfältigen Sie den Appell selbst. Wir möchten Sie bitten, die unterschriebenen Formulare bis zum 15. April an die folgende Adresse zurückzuschicken:

Prof. Dr. Aleksander Loit
Zentrum für baltische Studien
Universität Stockholm
106 91 Stockholm
SCHWEDEN

■ Lisa 5

Väljavõte petitsioonist koos allkirjadega.

FIRMA	NOME	TITOLO	UNIVERSITÀ / ISTITUTO
1. <i>Eeva Uotila</i>	EEVA UOTILA	PROF.	ISTITUTO UNIVERSITARIO ORIENTALE NAPOLI
2. <i>Umberto Cinque</i>	UMBERTO CINQUE	TECNICO FUNZ.	" "
3. <i>Federico Albano Cecchi</i>	FEDERICO ALBANO CECCHI	PROF.	UNIVERSITA' DI NAPOLI
4. <i>Donatella Locchi</i>	DONATELLA LOCCHI	Prof.	ISTITUTO UNIVERSITARIO ORIENTALE NAPOLI
5. <i>Antonella Giannini</i>	ANTONELLA GIANNINI	RICERCATORE	" "
6. <i>Arianna Uguzzoni</i>	ARIANNA UGUZZONI	PROF.	UNIVERSITA' DI BOLOGNA
7. <i>Massimo Pettorino</i>	MASSIMO PETTORINO	RICERCATORE	ISTITUTO UNIVERSITARIO ORIENTALE NAPOLI
8. <i>Jussi Ojanen</i>	JUSSI OJANEN	FL. LIC.	" "
9. <i>John Trumpa</i>	JOHN TRUMPA	PROF.	UNIVERSITA' CATALUNYA (CIT. G.B.)
10. <i>Alexandre Urussov</i>	ALEXANDRE URUSSOV	Letto	ISTITUTO UNIVERSITARIO ORIENTALE NAPOLI
11. <i>Nullo Minissi</i>	NULLO MINISSI	PROF.	" "
12. <i>Jerzy Man'kowski</i>	JERZY MAN'KOWSKI	PROF.	UNIVERSITA' DI VARSAVIA
13. <i>Maria Joth</i>	MARIA JOTH	LETORE	ISTITUTO UNIV. ORIENTALE NAPOLI
14. <i>Jantina Jans</i>	JANTINA JANS	LETORE	" "
15. <i>Aun-Marie Åkers</i>	AUN-MARIE ÅKERS	LETORE	" " " "